

Pitagorejska *palingenesia*

Sažetak:

U radu se istražuju posredno i neposredno sačuvani stavovi Pitagore i pitagorejaca koji, po autorovom mišljenju, predstavljaju ishodišnu tačku odstupanja od glavnog toka zapadne filozofije i anticipiraju većinu kasnijih modaliteta ne-antropocentričkih pristupa. Fragmenti italskih mislilaca, drugačije rečeno, mogu da služe gotovo kao smernice, danas tako aktuelnim, (bio)etičkim zahtevima za novim i drugačijim rešavanjem relacije između ljudi i tzv. neljudskih živih bića. Pitagorejska ideja da su svi oblici života srodni dovela je u vezu

ne samo ljude sa životinjama i biljkama nego i nagovestila da ljudska duša, istina tek nakon pročišćenja, može postići stanje sa večnom i božanskom dušom, kojoj po svojoj prirodi i pripada. Na vezu i analogiju koja se može uspostaviti između čoveka i univerzuma, upućuje Aristotelova konstatacija kako je prema pitagorejcima moguće da bilo koja duša uđe u bilo koje telo. Ovo srodstvo svih varijeteta života, konačno, bila je nužna pretpostavka poznatog pitagorejskog učenja o besmrtnosti i seobi duša (παλιγγενεσία).

Ključne reči: Pitagora i pitagorejci, ne-antropocentrizam, srodnost, život, duša, besmrtnost, palingenesia

Jedna od univerzalno poznatih i priznatih činjenica u vezi Pitagore je da je on prvi doneo u Grčku učenja da je sve živo što se rađa međusobno srodno. Ideja da su svi oblici života srodni dovela je u vezu ne samo ljude sa životinjama

i biljkama nego i nagovestila da ljudska duša, istina tek nakon pročišćenja, može postići stanje sa večnom i božanskom dušom, kojoj po svojoj prirodi i pripada.¹ Ovo srodstvo svih varijeteta života bila je nužna pretpostavka pitago-

¹ Konekcija čoveka sa nižim oblicima života ali i sa dušom ili umom svemira nalazi sopstvenu potvrdu i u Stagiraninovim beleškama (videti: DK58B30). Stara poetska analogija između sveta i živog stvorenja može se slediti od Hesiodovog antropomorfnog Urana preko fragmenata presokratovaca do Platonovog Timaja, a preživela je u Aristotelovim dušom prožetim zvezdama. I Sekt Empirik (Math. IX, 127), govoreći o sveobuhvatnom zajedništvu viših i nižih bića i bogova, beleži da zapravo postoji jedan dah (πνεῦμα) koji kao duša (ψυχή) prožima celokupni univerzum (κόσμος) i sjedinjuje sve sa njim.

rejskog učenja o seobi duša (παλιγγενεσία).² O *palingenesi*³ kao Pitagorinoj doktrini izveštava Ksenofan, sa poznatim rečima (DK21B7):

Jednom je na prolazu vidio psa kako ga mlate, kažu, ganut ovako progovori:

»Stani, ne tuci, to je mog prijatelja duša koju sam prepoznao po njenu jauku.«⁽¹⁾

καί ποτέ μιν στυφελίζομένου σκύλακος παρίοντα φασὶν ἐποικτῖραι καὶ τόδε φάσθαι ἔπος·

ἴπαῦσαι μηδὲ ράπιζ, ἐπεὶ ἡ φίλου ἀνέρος ἐστὶν ψυχῆ, τὴν ἔγνων φθεγξαμένης αἰών’.

Iz ovog fragmenta vidljivo je zašto srodstvo svih bića koje je u vezi sa učenjem o seobi duša stoji u osnovi zabrane jedenja životinjskog mesa od strane, barem nekih, pitagorejaca.⁴ Ovaj fragment pokazuje i da je pitagorejsko verovanje u preporod ili obnavljanje duše bilo dovoljno dobro poznato već u šestom veku pre naše ere da bi moglo biti parodirano. Pitagorino pre-

poznavanje duše prijatelja utelovljene u psu, ilustruje, sa druge strane, prenošenje ličnog identiteta na ψυχῆ, što znači da ličnost na neki način preživljava u seobama duše i da postoji kontinuitet identiteta.⁵ Zaključak koji može da se izvede, makar i implicitno, je da su oduševljena bića, dakle, i životinje, ali i neke biljke, u izvesnom smislu svesna bića.⁶

Strukturalna teškoća ovakvog stanovišta je kako uklopiti srodnost celokupne *physis* sa logičkim implikacijama da onda ni biljke ne treba konzimirati, s obzirom da one, po pitagorejcima, jesu živa bića i deo zajedništva prirode. U beleškama Aleksandra Polihistora (DL,VIII,28), pominje se da je on u *Pitagorejskim uspomennama* pronašao rešenje paradoksa. Pitagorejci su smatrali da živi sve što učestvuje u toploti, to je i razlog zašto su biljke živa bića (ζῶα), ali da sve nema dušu (ψυχῆν).⁷ Duša je otrgnuti komadić *aithera*,⁸ onog toplog i onog hladnog. Duša se razlikuje od života,⁹ ona je besmrtna¹⁰ jer je

² Herodot u svojoj *Istoriji* (II,123), uz određeni oprez, prenosi informaciju da su navodno Egipćani prvi zagovarali *palingenesiu*. Zanimljiva je njegova beleška, pri kraju pasusa, da su ovo mišljenje odnosno shvatanje „prihvatili i pojedini Heleni“, neki ranije a neki kasnije, i da su se ponašali kao da su ga sami izmislili. Herodot piše da, i pored toga što su mu poznata njihova imena (Pitagora?, Empedokle?), on ih ipak neće spominjati i navoditi. Videti: Herodot, *Istorija*, Dereta, Beograd 2009, str. 102. Huffman (C. A. Huffman) pak smatra da je, osim verzije o Egipćanima, moguće i da je sam Pitagora tvorac doktrine o seobi duše, kao i da je, što je po njemu verovatnije, njeno poreklo iz Indije. C. A. Huffman, “The Pythagorean tradition”, p. 70, u: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

³ Potrebno je distingvirati grčke pojmove παλιγγενεσία („preporod“, „obnavljanje duše“) i μετεμψύχωσις („prelazak duše iz tela u telo“) (pojedini novoplatoničari i hrišćanski apologeti koriste i pojam μετεμψύχωσις („ulazak (duše) u drugo telo“). Neprecizniji i, na žalost, srazmerno češće u upotrebi, termin μετεμψύχωσις javlja se tek kod poznijih autora. Ovaj izraz je neprecizniji jer sugerise da je u pitanju vjerovanje koje govori o preegzistenciji ili samostalnoj egzistenciji duša, dok kod izraza παλιγγενεσία to nije slučaj. Izvorno pitagorejstvo, naime, predmneva da se duša, u obliku života, seli iz tela u telo. Telo, naravno, mora da umre da bi duša izašla iz njega i na neki misteriozan način produžila svoju egzistenciju u novom organizmu. Verovalo se, dakle, da smrt nekog čoveka označava u isti mah rađanje nekog drugog živog bića, da, konačno, duša nigde i nikada ne postoji sama za sebe van tela.

⁴ Pitagorejsko „vegetarijanstvo“ pominje se i u tzv. srednjoj komediji (DK58E).

⁵ Sudeći prema beleškama Diogena Laertija (VIII,4), odnosno pričama Heraklida Pontskog, Pitagora je mogao i u životu i u smrti da sačuva sećanje na sve što je doživeo. U životu je mogao svega da se seti a posle smrti bi sačuvaio isto pamćenje.

⁶ Ilustrativno je, iz jedne potpuno drugačije perspektive, viđenje odnosno neprihvatanje pitagorejske vizure, koje izlaže Njegoš u spisu *Luča mikrokozma: „Pitagore i ti Epikure, zli tirjani duše besamrtne ... Vi ste ljudsko ime unizili i zvanije pred Bogom čovjeka jednačec ga sa beslovesnošću“*. P. P. Njegoš, *Luča mikrokozma*, Rad, Beograd 1990, str. 37, st. 151-157.

⁷ Stanovište iz takozvanih *Orfičkih pesama* da „duša nošena iz svemira vetrovima ulazi u bića koja dišu“ može se, sledeći Aristotela (*De An.*410b27-411a1), povezati i sa pitagorejcima. S ovom tvrdnjom moguće je uporediti Stagiraninovu belešku (*De Sensu* 445a16-17) o mišljenju određenih pitagorejaca da se neke životinje hrane samo mirisima.

⁸ Odnosno „neograničenog daha“ (ἄπειρον πνεῦμα) tj. tzv. petog elementa.

⁹ Jeger (W. Jaeger) pravi sličnu pojmovnu distinkciju interpretirajući Anaksimena. On kaže da Anaksimena koristi reč ψυχῆ u smislu „duša“ a ne u smislu „život“, a to obrazlaže time da je vazduh (ἀήρ) sam nosilac života (W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 79). U drugom delu ovog rada biće navedeno da je za prve grčke filozofe duša, bez obzira da li se dovodila u vezu sa disanjem, krvlju ili nečim trećim, ipak češće bila razmatrana kao izvor života ili život sam.

¹⁰ Da duša na neki način nastavlja život nakon smrti, i da *palingenesia* uključuje nagrade i kazne za prethodno učinje-

besmrtno i ono od čega se odvojila¹¹ Biljke, znači, poseduju život ali nemaju sve dušu pa su neke od njih pogodne za konzumiranje.

Razlog zašto su se pitagorejci suzdržavali od jedenja boba (lat. *Vicia faba*)¹² moguće leži u činjenici da su oni verovali u njegovu oduševljenost. Jamblih kao motiv zašto je Pitagora propisivao da se ne jede bob dodaje i „mnoge božanske i prirodne razloge”¹³ Koji su to „božanski i prirodni razlozi”? Aristotel je u izgubljenom spisu *O pitagorejcima* (DL,VIII,34), napisao da je Pitagora savetovao da se ne jede bob i zbog njegove sličnosti sa „stidnim delovima tela” ili sa kapijama Hada. Bob se jedini nigde ne sastavlja ili zato što je štetan ili zato što je sličan po obliku celom svemiru. Bob i nadima i na taj način ima najviše veze sa duševnim delom, on, štaviše, sadrži duše mrtvih a istovremeno vodi poreklo, kao i ljudska bića, iz istog oblika prvobitne stvari. Svim pomenutim a i nekim drugim, povremeno bizarnim, tumačenjima je zajedničko to da je uspostavljena veza

između boba i života, smrti i duše. Misteriozno utelovljenje univerzalnog životnog daha i bliska veza s ljudskim životom koje su pitagorejci videli u bobu, dovela je do toga da ga zabrane za jelo¹⁴

Kompariranjem verovanja u *palingenesiu*¹⁵ i *homogenost* (ὁμογενῆ) svih živih bića sa stanovištima tzv. necivilizovanih plemena, uočava se da i kod određenih „divljih” plemena verovanje u srodnost svih živih bića ide zajedno sa određenim kontigentom zabrana tj. tabua. Ove zabrane veoma često se odnose na to šta se ne sme jesti, premda se mogu odnositi i na druge stvari koje, iz današnje perspektive posmatrano, nemaju baš mnogo smisla. Ono što je razlika između ovih plemena i pitagorejske zajednice je što kod pomenutih plemena tabui imaju karakter puke zabrane, bez objašnjenja njihovog značenja i smisla. Kod pitagorejaca, barem nekih, s druge strane, propisi o suzdržavanju od određenih vrsta hrane bili su doktrinarno fundirani, osmišljeni odnosno obrazloženi.¹⁶

no, vidljivo je i iz beleške Iona sa Hiosa (DK36B4): *Tako se on* (Ferekid, prim Ž. Kaluđerović) *istaknuo hrabrošču i poštenjem te i poslije smrti ima za svoju dušu radostan život, ako je uistinu Pitagora mudri od svih ljudi spoznao i naučio mišljenja...* Prev. S. Hosu. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 330, B4. nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 380, B4. Ovi su stihovi možda bili izvor kasnije legende o pažnji i brizi kojom je Pitagora obasipao svog onemoćalog i bolesnog učitelja Ferekida (DK7A4).

11 Detaljnije videti u: W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, p. 202.

12 Bob nije sinoniman odnosno identičan sa pasuljem (lat. *Phaseolus vulgaris*), koji je poreklom iz Južne Amerike i u Evropi se prvi put spominje tek negde od 1542. godine.

13 Prev. M. Tasić. Jamblih, *Pitagorin život*, DERETA, Beograd 2012, str. 69. Pitagora je zabranjivao i da se jede slez (lat. *Malvaceae*), s obrazloženjem da je ova biljka prvi glasnik i svedočanstvo simpatije onog nebeskog ka onom zemaljskom.

14 Zabrana je čak i racionalizovana u političkom smislu. Navodi se (DL, VIII, 34) da ona demonstrira Pitagorinu navodno oligarhijsku nastrojenost, s obzirom da je bob korišćen kao sredstvo brojanja glasova u, pomalo čudnovatom, demokratskom procesu izbora žrebom.

15 Učenje o *palingenesii* jedno je od retkih bitnih pitagorejskih stanovišta za koje Stagiranin nije naš najraniji izvor. Njegov referisanje o pomenutoj temi ipak se s dužnom pažnjom uzimalo u obzir, čak i kada je bilo izrečeno u negativnom kontekstu (*De An.* 407b20-26): „Oni samo pokušavaju da kažu kakva je duša, a o tom telu koje treba da je primi ne daju više nikakve dodatne odredbe, kao da je kao u pitagorejskim basmama moguće da bilo koja duša uđe u bilo koje telo; ta čini se da svako od njih ima vlastiti oblik ili obličje. Tvrde nešto slično kao kad bi neko | rekao da stolarska veština ulazi u svirale; veština mora koristiti svoja oruđa, a duša telo”. Prev. S. Blagojević. Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012, str. 33, 407b20-26. Aristotelova teza je, u stvari, da svako telo mora biti povezano sa njemu svojstvenim oblikom i likom i da svaki živi organizam mora biti povezan sa njemu svojstvenom dušom. Stagiranin je mogao imati na umu Ksenofanove reči iz pominjanog 7. fragmenta (DK21B7), kada piše „kao da je kao u pitagorejskim basmama moguće da bilo koja duša uđe u bilo koje telo” (*De An.* 407b21-23), i smatrati da se u telo psa ne može smestiti duša čoveka, ali je verovatnije da je njegovo učenje načelnijeg karaktera. I Hegel (G. W. F. Hegel) beleži da je Aristotel predstavi o seobi duše odbacio, slažući se sa njim da forma tela nije slučajna u odnosu prema formi duše, kao ni obrnuto, a da se upravo takva slučajnost nalazi u ideji seljenja duše. G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 199.

16 Uverenje ili svojevrсни osećaj da se treba kloniti hrane životinjskog porekla, ali ne i sve koja je biljnog porekla, može se dovesti u vezu i sa drevnim otklonom i strahom od skrnavljenja srodnom krvlju (koje najbolje detektuju dve imenice srednjeg roda u klasičnom grčkom jeziku ἄγος („krvna krivica”, „greh”, „ono što se mora okajati”) i μίαισμα („skrnavljenje”, „grozota”), koji je Pitagora verovatno baštiniio od svojih nefilozofskih preteča. Empedokle je vlastiti otpor takvim praksama pokušao takođe filozofski utemeljiti, premda se u njegovom 139. fragmentu (DK31B139) priziva još starije doba.

Ako, recimo, nije dopušteno hraniti se životinjskim mesom, onda takva zabrana proizlazi iz rizika da se jedu dalji ili bliži rođaci.¹⁷ Drugačije rečeno, kada se jede životinjsko meso, čovek se izlaže opasnosti da pojede nekog svog pretka čija duša se u kontinuiranim selidbama uselila u telo, na primer, nekog jagnjeta.

Brojna su i heterogena svedočanstva o ovoj temi, koja kao i neke druga pitanja koja su razmatrana u pitagorejskom bratstvu, izazivaju kontroverze. Njih same veoma teško je sistematizovano i konsekvantno interpretirati,¹⁸ pa ne čudi što stavovi oko (ne)korišćenja životinjskog mesa nisu u potonjim vremenima jednoznačno prihvatani. Ukratko, oni su varirali od uverenja o potpunoj zabrani upotrebe mesa životinja u bratstvu, preko suzdržavanja od jedenja samo određenih vrsta životinja, do kategoričkog poricanja bilo kakve zabrane konzumiranja mesa.

Prema prvoj verziji, Pitagora nije dozvoljavao da se jede meso životinja, a razlog je dobro poznat, one „kao mi (ljudi, prim. Ž. Kaluđerović) imaju dušu” (DL,VIII,13). U nastavku ovog pasusa se, istina, navodi da je suštastvena srodnost životinja i ljudi bila svojevrsna kamuflaža i maska filozofa sa Samosa. Njegova tobože „istinska” namera bila je da zabranom mesa životinja za ishranu postigne umerenost u ishrani kod ljudi i lakše nabavljanje same hrane. To je prema ovoj interpretaciji bio put ka dobrom telesnom zdravlju i bistrini duše. On se ne samo suzdržavao od životinjske hrane, nego je, po Eudoksu, zbog svog zgražavanja nad ubijanjem i ubicama generalno išao toliko daleko da je odbijao čak i da se druži sa kuvarima i lovcima.

¹⁷ Empedokle je, na primer, mislio (DK31B137) da transmigracija podrazumeva da ljudi doslovno ubijaju svoje srodnike, odnosno da čovek koji jede meso može pojesti svoga sina, kao i sin oca, ili da deca mogu da pojedu svoju majku zato što su oni izmenili obličje.

¹⁸ Jamblihov katalog beleži ih 235 poimence, i još se u njemu dodaje: „Da je od svih kolikih pitagorovaca prilično mnogo njih ostalo neznanu i bezimeno, naravna je stvar”. Prev. A. S. Kalenić. H. Diels, *Pred Sokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 392-394. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 446-448.

¹⁹ Empedoklovi (i Pitagorini) sledbenici su isticali da su ljudi u srodstvu ne samo jedni s drugima ili s bogovima, nego i sa živim bićima koja nemaju dara govora. Ako ih ljudi budu ubijali ili se hranili njihovim mesom, počinile nepravdu i ogrešiti se o božanstva (ἀσεβήσομεν) u istoj meri kao da uništavaju svoje srodnike (συγγενείς). Zato su italski filozofi i savetovali (DK31B136) da se ljudi suzdržavaju od živih bića (ἐμψύχων), tvrdeći da bezbožno postupaju (ἀσεβείν) oni „koji toplom krvi blaženih crvene žrtvenik”.

²⁰ Pitagorejsko potpuno ili delimično suzdržavanje od mesa moglo bi imati određenih sličnosti sa hrišćanskim, i ne samo hrišćanskim, običajem posta pred pričešće, pri čemu pričešće ima analogon u žrtvovanju. Post, odnosno apstinencija od mesa, i u jednoj verziji pitagorejstva i u hrišćanstvu traju samo određeno vreme, do žrtvovanja. Kad se ritual žrtvovanja izvrši, onda se žrtvovana životinja može jesti.

Neke životinje su, zatim, smatrane za svete i da ukoliko se jedu mogu narušiti bliskost bogova i ljudi.¹⁹ Zato je u bratstvu bilo zabranjeno jesti bele petlove, jer su oni posvećeni Mesecu, a posvećeni su Mesecu jer oglašavaju vreme dana, kao što se nisu smele dirati ni svete ribe, odnosno crno i crvenorepke koje su bile posvećene zemaljskim bogovima. Jamblih, pak, beleži da se, prema pitagorejskim *Acusmata*, smeju konzumirati samo životinje koje su prikladne za žrtvovanje, pošto samo u njih ne ulazi ljudska duša. Ova zbirka pravila pitagorejskog načina života donosi i zabranu jedenja životinjskog srca, moguće zato što se pretpostavljalo da je baš u njemu smeštena duša. Porfirije, u popisu Pitagorinih *Symbola*, navodi da se od delova žrtvovanih životinja ne smeju jesti ni slabine, testisi, polni organi, moždina, noge i glava, zbog njihovog simboličkog značenja. Oni su na životinjama označavali istovremeno začecje, rađanje, rast, početak i kraj; u celini gledano, predstavljali su vodeće ili rukovodeće delove tela.²⁰

Od Aristoksena pa nadalje bilo je odlučnih pokušaja i da se u osnovi negira postojanje zabrane. Aristoksen, suprotno prethodnim tvrdnjama, smatra da je bob bilo Pitagorino omiljeno povrće zbog njegovih pročišćavajućih i ublažavajućih svojstava, kao i da je on u ovaj vid ishrane uključio prasiće i jariće (ponegde se dodaju i petlovi). Ovo nisu samo zanimljivi detalji koji možda razbijaju ili treba da razbiju monotoniju izlaganja u ovom radu. Aristoksen je, po autorovom sudu, želeo da pokaže onima koji su u njegovom vremenu (IV vek pre n. e.) preneglašavali suzdržavanje od mesne ishrane

da su, ako tako može da se kaže, postali veći pitagorejci od samog Pitagore. Sam Aristoksen je imao prijatelje među učenim pitagorejcima koji su verovatno bili relaksirali ili relativizovali one elemente doktrine koji im nisu izgledali mnogo smisleni. Napuštanje drevnih propisa sigurno nije moglo proći bez reakcije odnosno otpora najrevnosnijih pitagorejaca, te su učenici pitagorejci bili optuživani, modernom terminologijom rečeno, za reviziju tj. „jeres” spram izvornog pitagorejstva.²¹

Prema drugim svedočanstvima Aristoksena (DL,VIII,20), Pitagora je navodno dozvoljavao da se jedu sva živa stvorenja osim volova koji oru i ovnova. Ova tvrdnja, kad se razmisli, manje upućuje na srodstvo ljudi, barem sa volovima, a više govori o pragmatičnim razlozima nejednaka radnih životinja²²

Stavljajući ljude u isti rang sa životinjama, Pitagora je zahtevao da se one smatraju srodni-

cima i prijateljima i da im se ni u kojoj prilici ne nanosi šteta.²³ Mislio je da se time podstiče mirotvorstvo, jer ako ljudi počnu da se groze ubistva životinja,²⁴ kao nečeg nezakonitog i neprirodnog, oni neće ni ubistvo čoveka smatrati za častan čin, pa sledstveno tome neće ni ratovati. Ova „indirektna” dužnost što se tiče životinja bila je potom prepoznata od Klimenta Aleksandrijskog, Majmonida, Tome Akvinskog, Kanta i nekih modernih filozofa, i danas se upotrebljava kao argument zašto ne treba vršiti eksperimente na životinjama. Razlog je kasnija moguća dehumanizacija samog čoveka.²⁵

*

Duša je prema Pitagori bila besmrtna (ἀθάνατος)²⁶ a to je podrazumevalo znatno više od običnog tj. pukog preživljavanja. Moglo bi se reći da je reč o svojevrsnom „nalikovanju bogu” (ὁμοίωσις θεῷ),²⁷ pri čemu put do spasenja on nije pronalazio u objavi ili odgovarajućem setu

21 Detaljnije videti u: W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, pp. 182-195; J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, pp. 93-96; B. Pavlović, *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997, str. 101-103; J. F. Mattéi, *Pitagora i pitagorovci*, Jesenski i Turk, Zagreb 2009, str. 19-28.

22 S druge strane, Pitagora je verovao da hrana pomaže obrazovanju ljudi, ako je kvalitetna i redovna, pa je odobravao da se jede ono što dovodi telo u zdravo i smireno stanje. Bio je, takođe, uveren da odgovarajuća hrana pogoduje umeću proricanja, čistoći i neporočnosti duše, odnosno razboritosti i vrlini.

23 Empedokle (i Pitagora) tvrde (DK31B135) da za sva živa bića važi samo jedna pravna norma, i da onima koji su povredili neko živo biće prete kazne koje se ne mogu iskupiti.

24 Bilo je i pre pitagorejaca zajednica koje su pretpostavljale upotrebu ječmenih kolača, meda i ulja, radije nego životinja, u postupku žrtvovanja. Neke od njih su orfičke zajednice, ili su bile sledbenici orfičara, dok su ostale bile manje poznate i lokalnog karaktera. Pitagora je prvi filozof koji je negde nakon 530 godine pre n.e. praktikovao upotrebu ovakvih rituala. Jamblih, u delu u kome govori o svakodnevici pitagorejaca, piše da su oni pre večere prinosili kao žrtve „*opojne biljke i tamjan*”, dodajući nešto kasnije da se nudilo i „*meso žrtvenih životinja, dok su ribu jeli retko*” (Prev. M. Tasić. Jamblih, *Pitagorin život*, DERETA, Beograd 2012, str. 63). Ranije u knjizi Jamblih beleži da se Pitagori pogrešno pripisuje da je određivao atletama da jedu meso umesto suvih smokava (Prev. M. Tasić. Jamblih, *Pitagorin život*, DERETA, Beograd 2012, str. 17). Žrtvovanje životinja bila je, inače, prominentna crta života starih Grka koja je snažno uticala na diferencirane aspekte njihovog bitisanja. Sama ideja žrtvovanja posmatrana je često kao običajnosno posredovano opštenje ljudi sa bogovima ili božanstvima.

25 Porfirije, u trećoj knjizi spisa *O uzdržavanju od oduševljenih (bića)* (Περὶ ἀποχῆς ἐμψυχῶν), piše da je pitagorejcima blagost prema životinjama bila vežba filantropije i saosećanja. Porphyry, *On Abstinence from Animal Food*, 3.20, p. 116. Preuzeto sa Internet adrese: https://books.google.rs/books?id=pu5hAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=porphyry+on+abstinence+from+animal+food+pdf&hl=en&sa=X&ved=0ahUKewjWkejdnr_TAhVBtxoKHTY1BxIQ6AEIjAB#v=onepage&q&f=false, pristupljeno 25. 4. 2017. Određeni segmenti ovog dela članka preuzeti su, uz značajne korekcije, iz: Ž. Kaluđerović, O. Jašić, „Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih živih bića”, u: *Nova prisutnost*, god. 13, br. 1, Zagreb 2015, str. 25-33.

26 Porfirije (u *Vita Pythagorae* 19) eksplicitno navodi da je najpre postalo opštepoznato Pitagorino kazivanje da je duša besmrtna (ἀθάνατον ... ψυχῆν). Videti: H. Diels, *Pred Sokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 98, 8a. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 100, 8a. Kan (C. H. Kahn) smatra da je poimanje duše kao besmrtno, sledstveno i potencijalno božanske, jedna od dve grupe ideja (druga predstavlja pokušaj da se razume i objasni priroda stvari matematičkom terminologijom) koje omogućavaju trajnu vitalnost pitagorejske tradicije. C. H. Kahn, *Pythagoras and the Pythagoreans*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 2001, p. 4.

27 Moguće je sa ovim stavom uporediti Platonove reči iz *Teeteta* (176b): „*A taj bijeg je, koliko je moguće, sličnost s bogom (ὁμοίωσις θεῷ), a sličnost s bogom znači postati pravedan i pobožan s mudročcu*”. Prev. M. Sironić. Platon, *Teetet*, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 2000, str. 142, 176b. Konsultovati i: *Phaed.* 82a-b; *Phaedr.* 248a; *Rep.* 613a;

zabrana već u filozofiji.²⁸ Interesantan i referentan uvid u pitagorejsko učenje u ovom smislu dao je Aristoksen (DK58D2):

Sve ono što su oni određivali u pogledu toga što se mora ili što se ne smije činiti smjeralo je prema druženju s božanstvom, i to je bio njihov princip; ne samo da im je sav život bio uređen spram poslušnosti koja se duguje bogu, nego je i smisao te filozofije bio taj da smiješno postupaju ljudi koji dobro traže od nekuda druguda umjesto od bogova.⁽²⁾

ἅπαντα ὅσα περὶ τοῦ πράττειν ἢ μὴ πράττειν διορίζουσιν, ἐστόχασται τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁμιλίας, καὶ ἀρχὴ αὕτη ἐστὶ καὶ βίος ἅπας συντέτακται πρὸς τὸ ἀκολουθεῖν τῷ θεῷ καὶ ὁ λόγος οὗτος ταύτης ἐστὶ τῆς φιλοσοφίας, ὅτι γελοῖον ποιοῦσιν ἄνθρωποι ἄλλοθὲν ποθεν ζητοῦντες τὸ εὖ ἢ παρὰ τῶν θεῶν.

Ova asocijacija i relacija duše spram onog božanskog primereno demonstrira, u jednoj od prethodnih fusnota, pomenutu vezu religiozne i filozofske strane pitagorejskog učenja, čineći ih aversom i reversom jednog jedinstvenog „sistema”.²⁹

Za Pitagoru katarza i spasenje duše, kao što je navedeno, nisu zavisili naprosto, kao u misterijskim kultovima, od odgovarajuće inicijacije i ritualne čistoće, nego od filozofije. S pravom je Barnet (J. Burnet) napisao da je filozofija u Joniji značila nešto kao „radoznalost”, a da gde

god može da se pronađe trag Pitagorinog uticaja reč φιλοσοφία³⁰ je imala znatno složenije značenje. Sama *philosophia* je bila „očišćenje” i način bežanja od „točka”,³¹ što predstavlja karakteristiku najbolje grčke misli.³² Filozofija je, u stvari, onda slično kao i danas značila upotrebu moći davanja dokaza (*logon didonai*) motrenja radi postizanja znanja.

O načelu *kosmosa* koje sjedinjuje filozofa sa božanskim ilustrativno je mesto iz Platonove *Države* (500b-d):

Onaj ko je svoj duh zaista upravio prema onome što stvarno jest, nema vremena, o Adeimante, da spušta svoj pogled na ljudske stvari, da se bori sa njima i da se ispunjava zavišću i mržnjom, nego gleda i posmatra uređene stvari koje uvek ostaju iste, u kojima nema međusobnog pričinjavanja niti podnošenja nepravde, nego u kojima vladaju samo red i razložnost (*logos*). To on podražava i sa tim se izjednačuje što najviše može... Filozof, dakle, koji se bavi onim što je božansko i uređeno, postaje i sam uređen i božanski, ukoliko je to čoveku moguće.⁽³⁾

Οὐδὲ γὰρ που, ὦ Ἀδείμαντε, σχολὴ τῷ γε ὡς ἀληθῶς πρὸς τοῖς οὔσι τὴν διάνοιαν ἔχοντι κάτω βλέπειν εἰς ἀνθρώ[ο]πων πραγματείας, καὶ μαχόμενον αὐτοῖς φθόνου τε καὶ δυσμενείας ἐμπίμπλασθαι, ἀλλ' εἰς τεταγμένα ἄττα καὶ κατὰ ταῦτ' ἀεὶ ἔχοντα ὀρῶντας καὶ

Tim. 90d; *Nom.* 716a-c. Kod velikog atinskog filozofa ova teorema je uvedena da bi se pojasnio kontekst tj. smisao „bekstva” od čulnosti i mnoštvenosti onog fenomenalnog.

²⁸ Kod pitagorejaca se može registrovati čudesna kombinacija beskrajnog respekta spram tradicije i progresivnih misli u istim mah, kao što je teško razdvojiti religijske od filozofskih i znanstvenih aspekata njihovog mišljenja i delanja (videti: *Cael.* 268a10-15), iako je od ranih dana bilo takvih intencija. Jeger je napisao da je dobro poznato stanovište da je učenje o transmigraciji Pitagora na izvanredan način povezaao sa matematičkim istraživanjima. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 88.

²⁹ Konsultovati: W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, pp. 198-200.

³⁰ Prema Diogenu Laertiju on je i tvorac ovog neologizma (1,12): „Ali reč filozofija prvi je upotrebio Pitagora, i samoga sebe je nazvao filozofom, u razgovoru sa sikionskim ili flijunjskim tiraninom Leonom: tako priča Heraklid Pontski u svom delu O snu; rekao je da niko nije mudar osim boga. Ono što se sad naziva filozofijom ranije se zvalo mudrost, a mudrac je značio onoga koji se mudrošću bavi po pozivu, dakle čoveka koji je bio istaknut po svojoj duhovnoj snazi i oštrini, dok filozof označava samo ljubitelja mudrosti” (Φιλοσοφίαν δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας καὶ εαυτὸν φιλόσοφον, ἐν Σικυῶνι διαλεγόμενος Λέοντι τῷ Σικυωνίων τυράνῳ ἢ Φλιασίῳ, καθά φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῇ Περὶ τῆς ἄπνου (Wehrli vii, fg. 87): μηδένα γὰρ εἶναι σοφὸν [ἄνθρωπον] ἀλλ' ἢ θεόν. θᾶπτον δὲ ἐκαλεῖτο σοφία, καὶ σοφὸς ὁ ταύτην ἐπαγγελλόμενος, ὃς εἶη ἂν κατ' ἀκρότητα ψυχῆς ἀπηκριβωμένος, φιλόσοφος δὲ ὁ σοφίαν ἀσπαζόμενος). Prev. A. Vilhar. D. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973, str. 4. Original *Života i mišljenja istaknutih filozofa* preuzet je sa Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl01.html#thales>, pristupljeno 25.04.2017.

³¹ Ta ideja je potom na adekvatan način izložena u Platonovom *Fedonu*.

³² J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962, p. 83.

θεωμένους οὐτ' ἀδικοῦντα οὐτ' ἀδικούμενα ὑπ' ἀλλήλων, κόσμῳ δὲ πάντα καὶ κατὰ λόγον ἔχοντα, ταῦτα μιμεῖσθαί τε καὶ ὅτι μάλιστα ἀφομοιοῦσθαι... Θείῳ δὴ καὶ κοσμίῳ ὃ γε φιλόσοφος ὁμιλῶν κόσμιός τε [d.] καὶ θεῖος εἰς τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ γίγνεται·

Među kasnijim komentatorima postoji saglasnost da je numeričko objašnjenje univerzuma generalizacija koja je apstrahovana iz izvanrednog Pitagorinog otkrića da ἁρμονία,³³ koju je on izjednačio sa brojem,³⁴ ima muzičku konotaciju, što je poznato iz Stagiraninovog objašnjenja „harmonije sfera”, i može se pretpostaviti iz Platonovog iskaza (*Rep.* 531a) da oni „traže numeričke relacije u zvučnom skladu”.³⁵

Najbolje stanje, po Pitagori, ono je u kome su oprečni kvaliteti toliko izmešani, uz puno poštovanje zakona proporcije, da su njihove opozicije neutralizovane do te mere da oni produkuju eufoniju u muzici, zdravlje u telu i *kosmos* tj. red i lepotu u univerzumu kao celini.

Aristotel, zatim, navodi pitagorejsko određenje duše (*De An.* 404a17-21):

Neki od njih su ustvrdili da je duša ta prašina u vazduhu, a drugi da je ona to što ovu pokreće. A što se te /prašine/ tiče, za nju je rečeno da je | očigledno neprekidno u pokretu, pa čak i da nema nimalo vetra. Na isto

se svode i oni koji tvrde da je duša to što pokreće samo sebe.⁽⁴⁾

ἔφασαν γάρ τινες αὐτῶν ψυχὴν εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι ζύσματα, οἱ δὲ τὸ ταῦτα κινεῖν, περὶ δὲ τούτων εἴρηται ὅτι συνεχῶς φαίνεται κινούμενα, κἂν ἢ νηνεμία παντελής. ἐπὶ ταύτῳ δὲ φέρονται καὶ ὅσοι λέγουσι τὴν ψυχὴν τὸ αὐτὸ κινεῖν·

Osim dovođenja u blisku vezu pitagorejstva i atomizma na početku ovog pasusa, Stagiranin pri kraju pasusa pod „onima koji tvrde” da je duša samopokrećuće načelo aludira na platonovce.³⁶ U nastavku pasaža (*De An.* 404a21-25) njegova kritika se konkretizuje: platonovci nisu videli da postoji bilo šta što pokreće a da se i samo ne kreće.³⁷ Prvobitno načelo, kako su ga Grci i znatno pre Platona i njegovih sledbenika shvatali, bilo je razumljeno kao večno i stoga nužno neuzrokovano ili samouzrokovano, te bez jasno razgraničenog, aristotelovski rečeno, *causa materialisa* i *causa efficiensa*. Odgovor na pitanje šta je ono samouzrokovano ili samopokrećuće počevši negde od VI veka pre n. e. gotovo uvek je bio isti: duša ili život (ψυχή).³⁸

Za rane presokratovce osnovno bivstvo je na neki način bilo oživljeno i ono se odnosilo prema vidljivom telesnom svetu kao duša pre-

33 Imenica ženskog roda ἁρμονία, za koju mnogi kažu da je ključna reč pitagorejstva, ima sledeća značenja: „spajanje”, „slaganje”; „veza”, „ugovor”; „sklad”, „saglasje”, „harmonija”; lično ime koje označava Zevovu ćerku koja se zove Ἀρμονία. *Harmonia* još može da znači „skala”, pa i „oktava”. Za *harmoniu* se u jednoj od *Acusmata* (DK58C4) kaže da je „najlepša” (κάλλιστον).

34 Imenica muškog roda ἀριθμός znači: „red”, „broj”, „brojanje”, „nabranjanje”, „množina”, „količina”. Aristotel je, između ostalog, pitagorejcima pripisivao (*Met.* 986a 1-3): „Pretpostavili da su elementi brojeva i elementi svih bića, te da je celo nebo harmonia i broj”. Prev. Ž. Kaluđerović. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 18, 986a1-3.

35 Ovakvu tezu podržavaju, na primer, Barnet, Tejlor (A. E. Taylor) i Kornford (F. M. Cornford).

36 Videti: *Phaedr.* 245c-246a; *Nom.* 895e-896a, *Nom.* 966e.

37 O Aristotelovom uvođenju i poimanju nepokretnog ili nepokrenutog pokretača i *causa finalisa*, više videti u autorovim radovima. Ž. Kaluđerović, „Aristotelov nepokretni pokretač”, u: *Filozofski godišnjak*, god. VI, br. 6, Banja Luka 2009, str. 155-172; Ž. Kaluđerović, „Stagiraninova aitiologija”, u: *Znakovi vremena*, God. XVI, broj 59, Sarajevo 2013, str. 73-92.

38 Ova relativno česta srodnost pa i poistovećivanje duše i života ne znači da pitagorejci nisu bili ubeđeni da je duša premda harmonija, takođe i, kao što je nekoliko puta navedeno u ovom radu, besmrtna. Besmrtnost duše je, štaviše, ono od čega zavisi da duša bude harmonija, a pod njom (*harmoniom*) ovde se posebno misli na skladnost kosmičkog odnosno numeričkog tipa. Činjenicu besmrtnosti duše utvrđuje i Rode (E. Rohde), dodajući da je duša besmrtna zato što je večna. E. Rode, *PSYCHE*, Izd. knjiž. Z. Stojanovića, Sremski Karlovci. Novi Sad 1991, str. 289. Dodatno konsultovati i: DK44A23, DK44B14, DK44B22; *Phaedr.* 81d, *Phaedr.* 86b-c; *De An.* 405a29-405b1, *De An.* 407b27-32, *De An.* 408a5-9; *Pol.* 1340b18-19. Detaljnije videti u autorovim radovima. Ž. Kaluđerović, „Talesov vitalizam”, u: *Filozofska istraživanja*, 139, god. 35, sv. 3, Zagreb 2015, str. 471-482; Ž. Kaluđerović, „Anaksimenov i Diogenov animizam”, u: *Filozofska istraživanja*, 141, god. 36, sv. 1, Zagreb 2016, str. 75-88.

ma ljudskom telu.³⁹ Aristotel u *Met.* 985b23-26 piše da su pitagorejci vaspitavani i obrazovani u duhu matematike, kao i da su smatrali da su njena načela bila i načela svih bića. Iako su pitagorejci najčešće opisivali strukturalnu shemu stvari, njihovo uverenje je bilo da su istovremeno ocrtavali i tvarnu prirodu istih tih stvari. Italskim filozofima bilo je moguće da govore o odnosu stvari i brojeva, a da pritom brojeve, bez ikakvih problema u vlastitom rasuđivanju, tretiraju i kao aritmetičke jedinice, i kao geometrijske tačke, i kao fizikalne atome. Proces nastajanja su, zato, mogli objašnjavati na sledeći način: iz ograničenog i neograničenog, neparnog i parnog nastaju brojevi, iz brojeva nastaju geometrijske figure, a od geometrijskih figura nastaju fizikalni objekti.⁴⁰

Stagirinin je, potom, smatrao da je duša za pitagorejce stanje ili uređenje brojeva, o čemu izveštava u petom poglavlju I knjige *Metafizike* (985b26-31):

A kako su brojevi tu po prirodi prvi, a njima se činilo da kod njih opažaju mnoge sličnosti s onim što jest ili što postaje, pre nego kod vatre, zemlje, i vode, zato što je takvo i takvo svojstvo brojeva pravednost, i ovakvo duša, a drugo um, povoljan čas, i ukratko podjednako i sve ostalo.⁽⁵⁾

ἐπεὶ δὲ τούτων οἱ ἀριθμοὶ φύσει πρῶτοι, ἐν δὲ τοῖς ἀριθμοῖς ἐδόκουν θεωρεῖν ὁμοιώματα πολλὰ τοῖς οὖσι καὶ γιγνομένοις, μᾶλλον ἢ ἐν πυρὶ καὶ γῆ καὶ ὕδατι, ὅτι τὸ μὲν τοιονδὶ τῶν ἀριθμῶν πάθος δικαιοσύνη, τὸ δὲ τοιονδὶ ψυχῆ καὶ νοῦς, ἕτερον δὲ καιρὸς καὶ τῶν ἄλλων ὡς εἶπεῖν ἕκαστον ὁμοίως.

³⁹ Videti: W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 79.

⁴⁰ Konsultovati i: Ž. Kaluđerović, *Rana grčka filozofija*, Hijatus, Zenica (Bosna i Hercegovina) 2017, str. 65-76.

⁴¹ Stagiraninovo četvorostruko određenje *pathosa* nalazi se u Δ knjizi *Metafizike* (1022b15-21).

⁴² Plut. *Epit.* I. 3.8.; Sext. *Emp.* IV. 6.

⁴³ Syr. 130. 33.; Procl. *In Tim.* 223e.

⁴⁴ Syr. 130. 33, 188. 4. U DK14.8 se pronalazi objašnjenje za ovaj broj. Tamo se, naime, navodi da je Pitagora: „*Metempsihoze koje su mu se izvršile prošao u razmacima od po 216 godina: poslije toliko se dakle godina Pitagora iznova rodio i opet došao u život*“. Prev. A. S. Kalenić. H. Diels, *Pred Sokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 96, 8. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 99, 8.

⁴⁵ U pseudo-Aleksandrovom komentaru jednog Aristotelovog pasaža (*Met.* 1092b8-13), može se uočiti kako pitagorejac Eurit (koji je živeo negde na početku IV veka pre. n. e. i bio je Filolajev učenik) izlaže zanimljivu kombinaciju mozaičkog predstavljanja likova pomoću raznobojnih kamenčića i pitagorejskog numeričkog simbolizma (DK45.3): „*Neka je, na primer, definicija čovjeka broj 250, a biljke 360; pretpostavivši to dobio je 250 kamenčića što zelenih što crnih, uz to crvene i uopće obojene svakojakim bojama; zatim je premazujući zid živim vapnom i crtajući čovjeka i biljku pričvršćivao jedne*

Kada Aristotel u *Met.* 985b26 kaže da su brojevi „po prirodi prvi“ (φύσει πρῶτοι), to znači da su oni najjednostavniji od matematičkih stvari. Stagiranin u *Met.* 985b29 govori da je pitagorejcima nekakvo „svojstvo (kurziv Ž. Kaluđerović) brojeva“ pravednost, neko drugo svojstvo duša ili um, a neko treće pak „povoljan čas“. U tekstu je upotrebljena teško prevodiva grčka višeznačnica πάθος,⁴¹ za koju je na ovom mestu najbolje zadržati prevod „svojstvo“, jer ako se pogleda npr. pasaž iz *Met.* 1004b10-12, videće se da su „Neparnost, parnost, srazmera, jednakost, nadmašivanje, zaostajanje“ navedene kao ἴδια πάθη broja. Na osnovu ovoga može se zaključiti da su pitagorejci identifikovali *dikaioisyne*, *psyche*, *nous* i *kairos* sa određenim „svojstvom“ broja, kao što je neparnost ili kvadratnost.

Aristotelovo pominjanje duše i uma kod pitagorejaca kao svojstva brojeva, da se zbog prirode istraživanja u ovom radu zadržimo na njima, može se razumeti kao da su pitagorejci koristili ψυχή u smislu νοῦς-a i da su oba pojma bila predstavljena istim brojem, jedinicom. Nešto oprezniji pristup bio bi da je na temelju Stagiraninovog navoda jedino moguće reći da su duša i um bili predstavljeni istim brojem, a da je taj broj po svoj prilici broj 1. Postoje, istina, i beleške koje sugerišu da je duša bila reprezentovana brojem 2 (a um brojem 1), imajući u vidu da se kreće od premisa ka konkluziji, brojem 4,⁴² brojem 6⁴³ ili čak brojem 216.⁴⁴

Neki istoričari filozofije, dalje, smatraju da je možda najveća dobrobit od obraćanja pažnje i usmeravanja mišljenja na pomenute numeričke opservacije,⁴⁵ otkrivanje snažnog uticaja osobe-

nog pitagorejskog učenja na ne(u)običajni matematički pristup praktičkoj filozofiji koji se može pronaći kod Platona. U raspravi koja se vodi u dijalogu *Gorgija*, Sokrat je minuciozno objašnjavao Kaliklu da se vrlina svake stvari sastoji u redu i u skladnosti koja proizilazi iz reda. Sledstveno tome, i duša koja ima u sebi svoju sopstvenu skladnost bolja je od one duše koja tu skladnost nema. Duša koja poseduje takvu skladnost je razborita, harmonična i umerena, a umerena i pravedna duša je, konačno, dobra. Sokrat se potom obraća Kaliklu (*Gorg.* 507e-508a):

Mudri ljudi, moj Kalikle, tvrde da su prijateljstva, poštovanje reda, zatim umerenost i pravednost one snage koje povezuju nebo i zemlju, bogove i ljude, te zato vasionu oko nas nazivaju kosmosom, što znači red, a ne razuzdanost i nered, moj dragoviću. A ti, kao što vidim, ne pridaješ nikakve važnosti svemu tome, i pored toga što si filozof, i zato ti je ostalo nepoznato da geometrijska jednakost ima veliku moć među bogovima i među ljudima. Ti misliš da je najvažnije to da se ima više, jer zanemaruješ geometriju.⁶⁾

Φασὶ δ' οἱ σοφοί, ὃ Καλλίκλεις, καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωσίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διὰ ταῦτα κόσμον καλοῦσιν, ὃ ἔταϊρε, οὐκ ἀκοσμίαν οὐδὲ ἀκολασίαν. Σὺ δέ μοι δοκεῖς οὐ προσέχειν τὸν νοῦν τούτοις, καὶ ταῦτα σοφὸς ὢν, ἀλλὰ λέληθέν σε ὅτι ἡ ἰσότης ἢ γεωμετρικὴ καὶ ἐν θεοῖς καὶ ἐν ἀνθρώποις μέγα δύναται· σὺ δὲ πλεονεξίαν οἶει δεῖν ἀσκεῖν· γεωμετρίας γὰρ ἀμελεῖς.

Platonovo pominjanje „mudrih ljudi” (οἱ σοφοί) na početku pasusa verovatno se odnosi na pitagorejce i Empedokla.⁴⁶ Kada Sokrat kaže da

ti ljudi celinu svega nazivaju *kosmosom*, a „što znači red”, on je samo izrazio jedno od reprezentativnih značenja grčke imenice muškog roda κόσμος. Ono što treba imati u vidu je da se za Pitagoru tradicionalno tvrdilo da je on bio prvi koji je upotrebio ime *kosmos* za svet, u znak priznanja za red koji on manifestuje.

Iz *Gorgije* se može uočiti da matematički i „polumatematički” primeri, premda ne toliko kompleksni kao u *Menonu*, takođe, nagoveštavaju pitagorejske elemente kao uzor. U *Gorg.* 465b Sokrat kaže da će zbog sažetosti govoriti „jezikom matematičara”, i odmah potom nastavlja da govori o dvostrukoj proporciji tipa $a:b::c:d$ i $e:f::g:h$. Još izrazitiji primer uticaja pitagorejstva iznosi se u *Gorg.* 503e-504a, gde se kaže da je cilj slikara, građevinara, brodograditelja da strogo određeno (*taxis*) raspolažu pojedinim elementima u svome radu, podešavajući ih tako da se slože jedni sa drugima, dok sve ne bude sjeđinjeno u lepu i harmoničnu celinu (*kosmos*). Slično i lekari i učitelji gimnastike telo dovode u red i odgovarajuću skladnost. Ovo naglašavanje važnosti *kosmosa*, koje je usko povezano sa kosmičkom važnošću matematičkih zakona, nesumnjivo je pitagorejskog porekla.⁴⁷

Platonova zainteresovanost za pitagorejsku tradiciju u *Gorgiji* vidljiva je i na mestu gde Sokrat citira Euripida („Ko zna nije li život smrt i nije li smrt život?” (*Gorg.* 492e), kao i kada se telo (σῶμά) dovodi u vezu sa grobnicom (σῆμα) duše (*Gorg.* 493a).⁴⁸ Kada u nastavku pasusa (*Gorg.* 493a-c) Atinjanin kaže da je to čuo od jednog mudraca (σοφῶν) i potom dovede u vezu požudni „deo” duše sa probušenim buretom koje se ne može napuniti, on ima potrebu da dodatno pojasni da je tu priču izmislio neki duhoviti čovek „verovatno sa Sicilije ili Italije”, aludirajući na pitagorejce a

kamenčiće u crtež lica, druge u crtež ruku, druge opet u druge dijelove, i napokon je dobio lik čovjeka prikazan brojem kamenčića koji je jednak jedinicama za koje je rekao da definiraju čovjeka”. Prev. D. Novaković. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 366, 3. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 420, 3.

⁴⁶ Pasus iz *Magna Moralie* (1182a11-14), moguće delo nekog ranog sledbenika Aristotela ali koje u osnovi izražava njegova stanovišta, može dodatno da potkrepi tezu da su σοφοί koji se pominju na ovom mestu u *Gorgiji* u stvari pitagorejci.

⁴⁷ Detaljnije videti u autorovoj knjizi. Ž. Kaluđerović, *Dike i dikaiosyne*, Магнаскен, Скопје (Македонија) 2015, str. 131-133, 199-200.

⁴⁸ Slično i u *Crat.* 400c. Dods (E. R. Doods) misli da je teza da je σῶμα-σῆμα orfičko učenje „stara greška”. Videti: E. R. Dods, *Grci i iracionalno*, Službeni glasnik, Beograd 2005, str. 116.

možda i na „pitagorejca” Empedokla.

Na Gatrijevom (W. K. C. Guthrie) tragu može se zaključiti da su postojale dve sa-vremene predstave duše: jedna *psyche* koja iščezava u trenutku smrti i koju medicinski pisci, uključujući i neke skeptičke i „jeretičke” pitagorejce, racionalizuju u *harmoniu* fizičkih opreka koje sačinjavaju telo.⁴⁹ I drugi, više tajnoviti *daimon*⁵⁰ u čoveku, koji je besmrtn trpeći *palingenesiu* (transmigraciju u Gatrijevoj verziji) kroz mnoga tela, ali je u svom čistom bivstvu božanski.⁵¹ Obe predstave duše su preživele, rame uz rame, u generalnom toku religiozne misli, kao što su i obe opstale u neobičnoj kombinaciji matematičke filozofije i religioznog misticizma koja je stvorila pitagorejstvo.⁵²

Beleške

(1) Prev. J. Kaštelan. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 132, B7. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 131, B7.

(2) Prev. A. S. Kalenić. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 423, D2. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich 1985, s. 468, D2.

(3) Prev. A. Vilhar, B. Pavlović. Platon, *Država*, BIGZ, Beograd 1993, str. 191-192, 500b-d. Original *Države* preuzet je iz: Platon, *DER STAAT*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., vierter band, Hrsg. von G. Eigler, Darmstadt 1990, s. 516-517, 500b-d.

(4) Prev. S. Blagojević. Aristotel, *O duši*, u: *O duši . Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012, str. 15-16, 404a17-21. Temistije, u svojim komentarima spisa *O duši*, piše da nije mogao da utvrdi na koje pitagorejce misli Stagiranin kada na početku ovog pasusa pominje „neke od njih”. U pitagorejskoj kosmogoniji duša takođe treba biti jedina početna instanca, kao što je za miletske mislioe jedno *arche* bilo božansko načelo u njihovom svetu.

(5) Prev. S. U. Blagojević. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 18, 985b26-31. Uporediti i Platonove beleške: *Rep.* 525d, *Rep.* 527b, *Rep.* 529d; *Tim.* 35b.

(6) Prev. A. Vilhar. Platon, *Gorgija*, u: *Protagora. Gorgija*, Kultura, Beograd 1968, str. 166, 507e-508a. Original *Gorgije* preuzet je iz: Platon, *DES SOKRATES APOLOGIE. KRITON. EUTHYDEMOS. MENEXENOS. GORGIAS. MENON*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., zweiter band, Hrsg. von G. Eigler, Darmstadt 1988, s. 450, 507e-508a. Koplston (F. Copleston) kaže da je Platon pretrpeo snažan uticaj matematičkih spekulacija pitagorejaca, iako nije siguran koliki je tačno obim toga dugovanja. F. Koplston, *Istorija filozofije Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1991, str. 71. Uporediti: *Rep.* 431e-432a, *Rep.* 443d.

⁴⁹ Autor je u ovom istraživanju ovlaš pominjao tzv. pretežno fizikalna objašnjenja duše, poput onih koja kao Simija i Kebet u *Fedonu* (86b) dušu tretiraju kao smesu i sklad (κρᾶσιν καὶ ἁρμονίαν) telesnih delova ili fizičkih suprotnosti (a samim tim i kao smrtnu i propadljivu), ili onih koji dušu u određenoj meri poistovećuju sa eterom (αἰθέρος) tj. onih koji navode da je duša neka prašina (ξυσματὰ) u vazduhu, premda je fokus u radu bio na tzv. religioznim i filozofskim poimanjima duše.

⁵⁰ Gatri je u svojoj knjizi napisao termin *daimon* koji je upotrebljavao Empedokle kao ekvivalent za dušu. Nazivajući dušu *daimon*-om pre nego *psyche*-om Empedokle je verovatno želeo da naglasi božansku prirodu čoveka. Na reč ψυχήν se u sačuvanim Agrigenčaninovima fragmentima, inače, nailazi samo jednom (DK31B138).

⁵¹ Anonimni pitagorejci su smatrali (DK58B1a) da je duša (ψυχή) *genus proximum* „razumu” (voūv), „umu” (φρένας) i „volji” (θυμόν). Sedište duše prostiralo se, po njima, od srca do mozga. Onaj „deo” duše koji se nalazio u srcu jeste „volja”, dok su um i razum „delovi” koji su se nalazili u mozgu. Posebnost statusa čoveka manifestovala se i konstatacijom da su razumni i „voljni” „deo” duše smrtni i propadljivi dok je umni „deo” duše bio besmrtni i nepropadljiv.

⁵² Ovaj pasus predstavlja parafrazu tj. prenos Gatrijevih reči iz odeljka njegove knjige *Istorija grčke filozofije I*, poglavlje o „Pitagori i pitagorejcima”, koje je on imenovao kao „Priroda duše”. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, p. 319.

Bibliografija

1. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007.
2. Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
3. Aristotel, *O opažanju i opažajnom*, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
4. Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988.
5. *Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I-V, Berlin 1831-1870. Novo izdanje je pripremio O. Gigon, Berlin 1970-1987. Svi Aristotelovi navodi sravnjivani su prema ovom izdanju.
6. Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962.
7. Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*, Weidmann, Zürich 1985-1987.
8. Diels, H., *Predsokratovci fragmenti I-II*, Naprijed, Zagreb 1983.
9. Dods, E. R., *Grci i iracionalno*, Službeni glasnik, Beograd 2005.
10. Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962.
11. Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975.
12. Heidel, W. A., "The Pythagoreans and Greek Mathematics", u: D. J. Furley, R. E. Allen, *Studies in Presocratic Philosophy I*, Humanities Press Inc., New York 1970.
13. Herodot, *Istorija*, Dereta, Beograd 2009.
14. Huffman, C. A., "The Pythagorean tradition", in: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
15. Jaeger, W., *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967.
16. Jahr, F., "Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu", u: I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, PERGAMENA, Zagreb 2012.
17. Jamblih, *Pitagora život*, DERETA, Beograd 2012.
18. Kaluđerović, Ž., "Anaksimenov i Diogenov animizam", u: *Filozofska istraživanja*, 141, god. 36, sv. 1, Zagreb 2016.
19. Kaluđerović, Ž., "Aristotelov nepokretni pokretač", u: *Filozofski godišnjak*, god. VI, br. 6, Banja Luka 2009.
20. Kaluđerović, Ž., "Stagiratinova aitiologija", u: *Znakovi vremena*, God. XVI, broj 59, Sarajevo 2013.
21. Kaluđerović, Ž., "Talesov vitalizam", u: *Filozofska istraživanja*, 139, god. 35, sv. 3, Zagreb 2015.
22. Kaluđerović, Ž., *Dike i dikaiosyne*, Магнаскен, Скопје (Македонија) 2015.
23. Kaluđerović, Ž., Jašić, O., "Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih živih bića", u: *Nova prisutnost*, god. 13, br. 1, Zagreb 2015.
24. Kaluđerović, Ž., *Rana grčka filozofija*, Hijatus, Zenica (Bosna i Hercegovina) 2017.
25. Kahn, C. H., *Pythagoras and the Pythagoreans*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 2001.
26. Koplston, F., *Istorija filozofije Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd 1991.
27. Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973. Original Života i mišljenja istaknutih filozofa preuzet je sa Internet adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl.html>.
28. Mattéi, J. F., *Pitagora i pitagorovci*, Jesenski i Turk, Zagreb 2009.
29. Morrison, J. S., "Pythagoras of Samos", u: *The Classical Quarterly*, Vol. 6, No. ¾. (Jul. - Oct., 1956).
30. Njegoš, P. P., *Luča mikrokozma*, Rad, Beograd 1990.
31. Pavlović, B., *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997.
32. Platon, *DER STAAT*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., vierter band, Hrsg. von G. Eigler, Darmstadt 1990.
33. Platon, *DES SOKRATES APOLOGIE. KRITON. EUTHYDEMOS. MENEXENOS. GORGIAS. MENON*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., zweiter band, Hrsg. von G. Eigler, Darmstadt 1988.
34. Platon, *Država*, BIGZ, Beograd 1993.
35. Platon, *Fedar*, u: *Ijon. Gozba. Fedar*, Kultura, Beograd 1955.
36. Platon, *Fedon*, u: *Dijalozi*, Kultura, Beograd 1970.
37. Platon, *Gorgija*, u: *Protagora. Gorgija*, Kultura, Beograd 1968.
38. Platon, *Kratil*, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 2000.
39. Platon, *Teetet*, u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 2000.
40. Platon, *Timaj*, Mladost, Beograd 1981.
41. Platon, *Zakoni*, Dereta, Beograd 2004.
42. Porphyry, *On Abstinence from Animal Food*.

Preuzeto sa Internet adrese: https://books.google.rs/books?id=pu5hAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=porphyry+on+abstinence+from+animal+food+pdf&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjWkejdnr_TAhVBtxoKHTY1BxIQ6AEIjAB#v=onepage&q&f=false. Original Porfirijeve knjige preuzet je sa Internet adrese: https://issuu.com/partsunknown/docs/_____ff3826b8c7c05b.

43. Rode, E., *PSYCHE, Kult duše i vera u besmrtnost kod Grka*, Izd. knjiž. Z. Stojanovića, Sremski Karlovci. Novi Sad 1991.
44. Stace, W. T., *A Critical History of Greek Philosophy*, MacMillan and Co., Limited, London 1950.

Željko Kaluđerović

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad,
Novi Sad

Pythagorean *palingenesia*

Summary:

The paper investigates directly and indirectly preserved views of Pythagoras and Pythagoreans who, according to the author, represent the antecedents of deviations from the mainstream Western philosophy and anticipate the majority of later modalities of non-anthropocentric approaches. Fragments of italic thinkers, in other words can serve almost as guidelines for today highly actual (bio)ethical requirements for a new and different resolution of the relation between humans and so called non-human living beings. The Pythagorean idea that all forms of life are kindred brought into connection not

only humans with animals and plants, but also indicated that human soul, however only after purification, can achieve melding with eternal and divine soul, to which it belongs by its own nature. The link and analogy that may be established between a man and universe is referred to in Aristotle's statement that, according to Pythagoreans it is possible for any soul to enter any body. This kinship of all varieties of life, eventually, was a necessary prerequisite for the well-known Pythagorean doctrine on immortality and the transmigration of souls (παλιγγενεσία).

Key words: Pythagoras and Pythagoreans, non-anthropocentrism, kinship, life, soul, immortality, palingenesia
